Улас
Самчук

ВОЛИНЬ

Куди тече та річка

I

Харків
«ФОЛІО»
2018

«ВИКОНАТИ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕД СОБОЮ І НАЦІЄЮ»

Улас Самчук із висоти XXI століття

«Любимо землю наших предків,
горимо бажанням для неї жити,
хочемо для неї працювати!
Це не є наша химера.
Це є зов нашої крові,
наказ тієї вищої і мудрої сили,
яка всім на землі сказала: будьте!»
У. Самчук

Свій обов'язок перед собою і нацією Улас Самчук вбачав у тому, щоб «залишити по собі слід у слові — і то у слові солідного вияву»[1]. Про це писав він у листі до Дмитра Нитченка 1 квітня 1976 року. Попереду ще було одинадцять років активного творчого життя, позаду — майже шістдесят років вигнання з рідної землі, ув'язнення в польських, німецьких і угорських в'язницях, триразовий нелегальний перехід кордонів і війни, війни, війни… «Народився під час війни, виріс під час війни, зріс під час війни»[2], — писав Улас Самчук 1 серпня 1945 року.

Перша світова війна лягла важкою руїною на долю його сім'ї. Враження від прифронтового життя емоційно збуджували пам'ять дев'ятилітнього хлопчини, який з батьками на той час мешкав у селі Тилявка Кременецького повіту Волинської губернії і на власні очі бачив це розорення

[1] *Нитченко Д.* Листи письменнників. — Мельбурн, 1992. — С. 185.

[2] *Самчук Улас.* П'ять по дванадцятій: записки на бігу. — Буенос-Айрес, 1954. — С. 216.

традиційних форм буття і господарювання, спричинене постоями «москалів», наїздами різного роду «кватир'єрів» і «фуражирів», мобілізаціями до армії і на копання окопів, різного роду захисних смуг.

Улас Самчук визрівав рано — під час Першої світової, яка розгорталася руйнівними хвилями на просторі Західної України, а народився в неспокійний, насичений революційним насильством і стихійними погромами поміщицьких садиб 1905 рік.

До переселення на хутір Лебедщина неподалік старовинного села Лебеді родина Самчуків жила в селі Дермань, де 20 лютого 1905 року й народився Улас. Згодом батько з родиною вибрався на куплені у лебедського пана п'ять десятин. Там на власному хуторі й розпочав своє господарство мудрий і працьовитий Олексій Самчук. Здійснилася його мрія стати «трудовим хазяїном», як стали його два брати Ялисей і Парфен, бо на освіту годі було сподіватися. Ледве сам скінчив «три групи» народної школи, але важка праця на землі вимагала повної самовіддачі. А мати Уласа взагалі була неписьменною. Якось здобулися на початкову освіту брати Уласа Василь і Федір, сестри Катерина і Василина — один лише Улас таки вихопився із усталеного ритму сільської людини, прикутої до землі необхідністю виживання. Його батькові важко давалося омріяне самостійне господарювання на власному хуторі, але велика сім'я, тривога за майбутнє своїх дітей, яких треба було наділити бодай кількома десятинами, змушувала Олексія Самчука шукати дешевшої землі. Готовий був вирушати навіть у глиб великої «родіни» Росії, та пощастило придбати землю в Тилявці, куди й вибралися Самчуки зразу ж після Великодня з гірким смутком у душі. Дитинство Уласа Самчука пахнуло землею, змалечку п'янив його густий, холодний подих розораного чорнозему. Дух власної землі заворожував уяву його батька і той готовий був йти на край світу, аби втішитися ширшим простором для хліборобської волі.

У романі Уласа Самчука «Волинь» цю нестерпну спрагу власної землі, що її не може вгамувати в рідних краях занурений у злидні волинський селянин, болісно переживає Матвій Довбенко: «Працюй, працюй, мов той каторжник, борися зі злиднями, ломай свої кості, а що з того маєш? І приходить на думку Матвієві — чи не кинути все то та йти у світ шукати для себе іншого місця. Землі треба! Простору!»[1].

Прочув Матвій, що десь там у Росії землі багато і вона дешева, то чого «тут тиснутись, як у горшку», чому не виїхати туди, не купити там земельки?

Але його дружина Настя нізащо не хоче полишати церкву, рідню, могили і волоктися кудись, мов цигани, у світ за очі: «Хто зна що там за люди, може у них і церкви нема і мова їх якась така дивна»[2].

Таки поїхав Матвій ген десь на Смоленщину, вернувся і не мав що сказати: «Не сподобалось мені там. Не наша, кажу вам, культура… І народ, кажу вам, невзрачний… Добрий люд, щирий та сірий такий»[3].

На щастя, трапилася на продаж земля у Тилявці, хоча і це переселення за п'ятдесят верст для його жінки Насті — також у чужу-чуженицю.

Улас Самчук у трилогії «Волинь» з особливою емоційною чутливістю передає переживання господині хутора Насті Довбенко, якій до сердечного болю нестерпно полишати кожний кутик, кожне деревце, кожний кущик, неораний город, не білену перед святом хату… В сльозах розливалася, наче за покійником, голосила: «Кидай! Усе кидай! А дивіться, людоньки, яка тут земля — як масло, як хліб, а пахуча, а садок який, гляньте на ті вишеньки, на ті яблуньки, на ті грушечки та сливи. І все отут на очах виросло, кожне знаєш, як свою дитину. А дивіться, який город! Хіба то город? То скатертина, що на ній кладуть паску. А як родило,

---

[1] *Самчук Улас*. Волинь : роман у трьох частинах. — Третє видання. — Торонто, 1969. — Ч. 1 : Куди тече та річка. — С. 170.

[2] Там само. — С. 171.

[3] Там само. — С. 175.

що не посієш, що не втицьнеш у землю — росте, буяє, женеться догори. І небо яке, погляньте, своє, пахуче і звиклося до нього, і хутір, і ніхто тобі на голову не лізе…»[1].

Насті здається, що вони вибираються у світ за очі на край землі, відриваються навіки від родичів, від рідних могил, від того хутірського раю, в якому збирала все докупи — зернятко до зернятка, копійку до копійки, перебрала, перетерла всі грудочки на своїх грядках...

Діти, правда, не сумували — їх вабив невідомий світ, далека дорога, нові враження, хоча Володьку саме на батьківському хуторі Лебедщині захопили переживання цього великого, неосяжного уявою дитячого простору буття з лугами і річечками, ставками і долинами, птахами і тваринами, казками і легендами, молитвами і піснями, які органічно вселювалися в почуття, в пам'ять, щоб згодом ожити в уяві письменника. Усі ці дитячі враження, як дерманські, так і хуторські в Лебедщині, «переселилися» на сторінки «Волині», трилогії «Ост…».

Напише згодом Улас Самчук книги спогадів «На білому коні», «На коні вороному» і відкриє широкі можливості для порівняння реальних фактів із життя письменника зі світом його образної уяви, художніх узагальнень.

У цій трилогії проявився органічний дар Уласа Самчука виповідати — дар оповідача, який у процесі «занурення» у вир особистих спогадів, вражень, переживань починає «нанизувати» на біографічний «стрижень» інший, правда, тематично, проблемно дотичний світ, народжений уявою письменника, дофантазований, доуявлений. Йому в цій стихії оповіді приємно «купатися», простір для сюжетного маневрування йому відкриває власна доля, адже все, що бачить, переживає, про що думає його головний герой Володько Довбенко, це бачив і переживав сам автор.

Улас Самчук виповідає події власного життя, життя своєї родини — батька, матері, братів і сестер, дядьків

[1] *Самчук Улас*. Волинь : роман у трьох частинах. — Третє видання. — Торонто, 1969. — Ч. 1 : Куди тече та річка. — С. 250.

і тіток, лише художньо оформляє свої почуття, свої переживання, свої враження і спогади про дитинство, рідних, друзів… Письменник використовує засіб артикульованого мовлення — своєрідний вербальний акт сповіді, яка дозволяє авторові пройти завдяки переадресуванню себе образу-персонажу роману процес становлення самосвідомості, своєрідного самоаналізу, морально-психологічного саморозкриття.

Особливе значення в цьому художньо майстерному «зазиранні» у свій внутрішній світ очима і почуттями героя трилогії Володьки Довбенка відіграють дитячі враження і переживання.

На перших же сторінках роману «Волинь» Володько Довбенко замислюється, куди ж тече ця маленька річечка Устя, яка в'ється неподалік їхнього хутора і справжня назва якої Устє. Він пориваєтся зазирнути за горизонти свого дитячого світу: «отак усе лугом та лугом» піти за цією манливою водою. А довкола малого Володьки «наша Лебедщина», а там далі, за тими кущами вільшини, як літом сходить сонце, невеличке село Лебеді»[1].

Згодом Володько заверне до села Лебеді, до Лебедівки з розлогою долиною, лугом, річечкою і ставками аж до Дерманя. Повернеться на якусь часинку туди, де вперше зронилося в пам'яті запитання: «Куди тече ця річка?», де пульсувала родова легенда про козака-запорожця Гуца, який разом із двома своїми побратимами Бухалом і Балабою начебто після битви під Берестечком закорінився тут, на околиці Дерманя, подарував своєму хутору назву «Запорожжя», а своїм нащадкам Самчукам високу віру у своє козацьке походження.

«Я родився в Дермані на Запоріжжю», — гордо заперечить малий Володько Довбенко своєму батькові, який стверджував: «Росія — то наша "родіна"».

---

[1] *Самчук Улас*. Волинь : роман у трьох частинах. — Третє видання. — Торонто, 1969. — Ч. 1 : Куди тече та річка. — С. 8—9.

«— То наша річка пливе, тату, в Росію? І чорногузи живуть у Росії? На нашій хаті чорногузяче кубло. Воно також належить до Росії?

— Все. Все. Геть усе. І чорногузи з кублами. І хати, і поля, і ліси, річки, небо, навіть ми, люди — все це належить до Росії».

Цей діалог батька і сина відкриває органічну допитливість розумного хлопчини Володьки, в якому автор «Волині» бачив передусім себе у просторі власного дитячого світу, який чомусь інтегрований в інший великий і чужий, таємничий і агресивний світ під назвою «Росія».

Улас Самчук уже в початковій школі в Тилявці розпочав пізнавати з навчальних посібників з російської історії неприродність буття своєї родини, котра повинна була пристосовуватися до чужомовної бюрократії, до тих правил, настанов і приписів, що їх на український світ накидає з далекого Петербурга російський цар.

Матвій Довбенко, як і багато інших селян, спраглий на землю, сподівається прикупити панської землі — пішов клич по людях: продається Застав'я — панський маєток. Та сподівання марні. Заступник пана чи писар, «звичайно, по-російськи, «по-панськи» («Де ж є такі пани, щоб говорили по-людськи») пояснив, що маєток буде продаватися, але коли і як — ще не відомо.

І далі Улас Самчук уточнює, що селяни вже звикли до спілкування з ними іншою, не їхньою, не українською мовою, бо російська мова, як згодом і мова польська, засвідчувала панівне становище іншої мови, носія цієї мови на західноукраїнських теренах і підсилювала імперські амбіції колонізаторів.

У діалоги героїв роману «Волинь» Улас Самчук вкраплює російські слова («нідзя», «дєйствував», «средства», «порадочний», «правленіє», «действительно»), які впроваджувалися через початкову лектуру школярів, через книги, газети і журнали, мовною політикою чиновництва взагалі. Адже Улас Самчук, навчаючись у чотирикласній вищепо-